

Προλογικό

Ἐλευθερία

Ἀλεξάνδρου Κατσιάρα*

«ἐπ' ἐλευθερία ἐκλήθητε»
[Γαλ. 5, 13]

Μὲ ἀφορμὴ τὴ συμπλήρωση διακοσίων ἐτῶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, ἀπὸ τὸ τρέχον τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία* ἀρχίζει ἓνα ἐκτενὲς ἀφιέρωμα στὴν ἐλευθερία. Συμπεριλαμβάνονται ἄρθρα ἐγκρίτων καθηγητῶν καὶ μελετητῶν, τοὺς ὁποίους εὐχαριστοῦμε θερμὰ γιὰ τὴ συμβολή τους στὴν ὑλοποίηση αὐτοῦ τοῦ ἀφιερώματος.

Οἱ εἰδικοί γνωρίζουν πολὺ καλά ὅτι ὁ ὀρισμὸς τῆς ἐλευθερίας ποικίλλει. Τὸ περιεχόμενο τοῦ ὅρου ἐλευθερία δὲν νοσηματοδοτεῖται μονοδιάστατα καὶ ὁμοιοτρόπως. Ἀνάλογα μὲ τὴν ὀπτική –φιλοσοφική, ἱστορική, κοινωνική, πολιτική, οἰκονομική, ψυχολογική κ.λπ.– ἡ ἐλευθερία προσλαμβάνει διαφοροποιημένο περιεχόμενο, εἴτε περιοριστικὸ εἴτε εὐρύτερο. Ἄν κοιτάξουμε στὰ λεξικά ἢ παρατηρήσουμε τὴ χρήση τοῦ ὅρου στὶς ἐκφάνσεις τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερα, μπορούμε νὰ διαπιστώσουμε τὴν ποικιλία τοῦ ἐννοιολογικοῦ περιεχομένου τῆς ἐλευθερίας.

Ὅλα τὰ λεξικά συμφωνοῦν τουλάχιστον στὸ ὅτι ἡ ἐλευθερία ἀποτελεῖ γιὰ τὸν ἄνθρωπο τὴ δυνατότητά του νὰ ἐνεργεῖ κατὰ βούληση: τὴν ἀπουσία ἐλέγχου, περιορισμῶν, δεσμεύσεων¹. Ἡ ἐλευθερία ἐτυμολογικῶς

---

* Ὁ Ἀλέξανδρος Κατσιάρας εἶναι Διευθυντὴς Συντάξεως τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία*.

1. Βλ. *Χρηστικὸ Λεξικὸ τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας*, ἐπιμ. Χρ. Χαραλαμπίδης, ἐκδ. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 2014, σχετ. λήμμα.

προέρχεται από τον ὄρο ἐλεύθερος (ὅπως καὶ λατιν. *liber*), ποὺ συνδέεται μὲ τὴν ἔλευση (ρίζα *ἐλευθ-) ἢ τὸ ρ. ἐλαύνω (ρίζα *ἐλ-)².

Εὐκόλα διαπιστώνεται ἡ ποικιλία τῶν προσεγγίσεων, οἱ παραλλαγές, ἡ διαφορετικὴ χρῆση τοῦ ὄρου ἐλευθερία, ἂν κάποιος ἀνατρέξει ἐνδεικτικὰ στὸν ἀρχαῖο κόσμος. Ἡ πρωιμώτερη ἐμφάνιση τοῦ ὄρου ἐλεύθερος στὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ γραμματεία ἐντοπίζεται στὸν Ὅμηρο («ἐλεύθερον ἡμαρ», σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸ «δούλειον ἡμαρ»)³. Σὲ κοινωνικὸ ἐπίπεδο χρησιμοποιεῖται ὁ ὄρος ἐλεύθερος διαζευκτικὰ μὲ τὸν δοῦλο⁴ στὸ πρῶτο γραπτὸ νομικὸ κείμενο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ χώρου, τὴν Ἐπιγραφή ἢ τὸν Κώδικα τῆς Γόρτυνας τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.⁵.

Σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο προβάλλεται πολλαχοῦ ἡ ἐλευθερία σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴ δουλεία: π.χ. στὴν Ἱστορίῃ τοῦ Ἡροδότου, ὅπου ἡ ἐλευθερία τῶν πολιτῶν τῶν ἐλληνικῶν πόλεων-κρατῶν ἀντιτίθεται στὴ δουλεία τῶν ὑπηκόων τῆς Περσικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐνδεικτικὰ, ὅταν ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Δαρείου Ὑδάρνης ζήτησε τὴν ὑποταγὴ τῶν Ἑλλήνων, νὰ δώσουν δηλαδὴ γῆν καὶ ὕδωρ στὸν Μ. Βασιλέα, ἡ ἀπάντησή τους ἦταν: «Ὑδαρνες, οὐκ ἐξ ἴσου γίνεται ἡ συμβουλή ἢ ἐς ἡμέας τείνουσα. τοῦ μὲν γὰρ πεπειρημένος συμβουλευεῖς, τοῦ δὲ ἄπειρος ἔων· τὸ μὲν γὰρ δοῦλος εἶναι ἐξεπίστευται, ἐλευθερίας δὲ οὐκ ἔπειρήθης, οὐτ' εἰ ἔστι γλυκὴ οὐτ' εἰ μὴ. εἰ γὰρ αὐτῆς πειρήσαιο, οὐκ ἂν δόρασι συμβουλευοῖς ἡμῖν περὶ αὐτῆς μάχεσθαι, ἀλλὰ καὶ πελέκεσι»⁶.

2. Γιὰ τὴν ἐτυμολογία τοῦ ὄρου ἐλεύθερος βλ. ἀναλυτικὰ τὸ σχόλιο τοῦ Γ. Μπαμπινιώτη, *Ἐτυμολογικὸ λεξικὸ τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσας*, ἐκδ. Κέντρο Λεξικολογίας, Ἀθήνα 2009, σσ. 430-1.

3. Ὅμ. *Ἰλιάδος* Π 831, Υ 193 κ.ά.

4. Ἡ ἐπιγραφή τῆς Γόρτυνας ξεκινᾷ ὡς ἐξῆς: «Θιοί. / ὅς κ' ἐλευθέρω ἢ δώλω μέλλῃ ἂν- / πιμωλῆν, πρὸ δίκας μὴ ἄγεν» (Μετάφρ: «Θεοί! Ὅποιος σκοπεύει νὰ κάνει δίκην σὲ ἐλεύθερο ἢ δοῦλο, νὰ μὴν τὸν συλλαμβάνει πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκδίκαση).

5. *Inscriptiones Creticae* IV 72 col. I 1: M. N. Tod, *A Selection of Greek Historical Inscriptions* 12, ἀρ. 36.

6. Ἡροδ. *Ἱστ.* 7, 135, 3· μετάφρ. Ἡ. Σπυρόπουλος (*Ἡροδότου Ἱστορίαι. Οὐρανία-Καλλιόπη*, ἐκδ. Γκοβόστη, Ἀθήνα 1995): «Ὑδάρνη, ἡ συμβουλή ποὺ μᾶς ἀπευθύνεις στηρίζεται σὲ μονόπλευρη ἐμπειρία· γιατί μᾶς συμβουλευεῖς γιὰ δύο πράγματα, ποὺ τὸ ἓνα τους τὸ δοκίμασες, τὸ ἄλλο ὅμως ὄχι· δηλαδὴ γνωρίζεις πολὺ καλὰ πῶς ζοῦν οἱ δοῦλοι, ὅμως δὲ δοκίμασες ὡς σήμερα τὴν ἐλευθερία, τί ἄραγε νὰ 'ναι, γλυκὴ ἢ ὄχι. Γιατί ἂν κάποτε τὴ δοκίμαζες, θὰ μᾶς συμβούλευες ν' ἀγωνιζόμαστε γι' αὐτὴν ὄχι μονάχα μὲ δόρατα, ἀλλὰ καὶ μὲ τσεκούρια».

Ὁ δὲ Θουκυδίδης σαφέστερα στὸν Ἐπιτάφιο τοῦ Περικλέους δίνει τὴν πολιτική-κοινωνική διάσταση τῆς ἔννοιας, ὅταν ἐπισημαίνει ἀποφθεγματικά: «τὸ εὐδαμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δ' ἐλεύθερον τὸ εὐψυχον κρίναντες μὴ περιορᾶσθε τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους»⁷, δεικνύοντας ἔτσι ὅτι σὲ συλλογικὸ ἐπίπεδο ἡ εὐδαιμονία τῆς πόλεως συνδέεται μὲ τὴν ἐλευθερία, ποὺ γιὰ νὰ ἀποκτηθεῖ καλεῖται ὁ πολίτης νὰ ἀγωνισθεῖ μὲ γενναιότητα.

Ὁ Πλάτων ἀπὸ τὴν πλευρά του ἀναζήτησε τὴν ἐλευθερία στὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ὕλης καὶ τοῦ σώματος, μετατοπίζοντας τὸ κέντρο βάρους τοῦ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου στὴν ψυχή, τὴν ὁποία προσδιορίζει ὡς ἄυλη, αἰώνια καὶ ἀθάνατη⁸. Μὲ τὴ θέση του αὐτὴ ὁ Πλάτων εἰσάγει μία φιλοσοφική καὶ θρησκευτικὴ διάσταση στὸ περιεχόμενο τοῦ ὅρου ἐλευθερία.

Ὅταν δὲ στὸν ἑλληνιστικὸ κόσμο ἀλλάζει ἡ μορφή τῶν κοινωνιῶν καὶ γίνεται πλέον ἐπίκεντρο τὸ ἄτομο, ἀντικαθιστώντας τὴ συλλογικότητα τῆς πόλεως, ὁ στωϊκὸς φιλόσοφος Ἐπίκτητος μᾶς προτρέπει ἀτομικὰ νὰ «ἀκυρώσουμε τὴ λαχτᾶρα» τῆς ἐξουσίας τῶν πραγμάτων ποὺ δὲν μᾶς ἀνήκουν –ποὺ μᾶς εἶναι δηλαδὴ «ξένα»–, προκειμένου νὰ γίνουμε πραγματικὰ ἐλεύθεροι. Ἐδῶ ἡ ἐλευθερία ἀναζητεῖται στὸν ἐσωτερικὸ κόσμο τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ δὲ κυνικὸς φιλόσοφος Διογένης προχωρεῖ παραπέρα καὶ θεωρεῖ ὅτι ἡ αὐτάρκεια, ἡ ἀπόλυτη λιτότητα, ἡ καθολικὴ σχεδὸν ἀκτημοσύνη ἀνάγονται σὲ προϋπόθεση τῆς πραγματικῆς ἐλευθερίας⁹. Πρόκειται γιὰ μία ἄλλη διάσταση τῆς ἐλευθερίας· κάποιος γιὰ νὰ εἶναι ὄντως ἐλεύθερος δὲν ἀρκεῖ νὰ ἐπιλέγει, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ θέλει νὰ ἐπιλέγει νὰ μὴν ἔχει πράγματα. Ὁδηγούμεστε ἐν προκειμένῳ σὲ ἓναν αὐτοπεριορισμό, σὲ ἓνός εἶδους ἀσκητικὴ διάσταση τῆς ἐλευθερίας.

Συνοψίζοντας, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ποικιλία τῶν ἀπαντήσεων δηλώνει τὴ δυσκολία νὰ ικανοποιηθεῖ ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη προσέγγιση τοῦ περιεχομένου τοῦ ὅρου ἐλευθερία,

7. Θουκ. *Ἱστοριῶν*, 2, 43, 4· μετάφρ.: «Γνωρίζοντας ὅτι ἡ εὐτυχία εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ἐλευθερία ἡ εὐψυχία, μὴ φοβᾶστε τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους».

8. Ἡ περὶ ἀθανασίας τῆς ψυχῆς θεωρία τοῦ Πλάτωνα ἀναπτύσσεται ἐνδελεχῶς στὰ ἔργα του *Φαῖδων* καὶ *Πολιτεία*.

9. Βλ. Ἐπίκτητος, *Ἡ Ἐλευθερία καὶ ἄλλα κείμενα*, μετάφρ. Θάνος Σαμαρτζής, ἐκδ. Δῶμα, Ἀθήνα 2017, σ. 52.

ἀλλὰ καὶ τὴν εὐρύτητα καὶ πολυσημία τοῦ ὄρου. Κοινὸ χαρακτηριστικὸ ὄλων αὐτῶν τῶν προσεγγίσεων τοῦ ἀρχαίου κόσμου εἶναι ὅτι κινουῦνται σὲ φυσιοκρατικὸ πλαίσιο. Ὅλα περιορίζονται ἀπὸ τὴν ἔννοια τῆς *Εἰμαρμένης*, τῆς μοίρας, τῆς ἀνάγκης¹⁰, ὅπου ὑποτάσσονται ἀκόμη καὶ οἱ θεοί. Ἡ προσέγγιση τοῦ κόσμου εἶναι νομοτελειακὴ καὶ ἡ πορεία τοῦ κόσμου εἶναι κυκλικὴ καὶ ὄχι εὐθύγραμμη. Δὲν ὑπάρχει δυνατότητα ἐμφιλοχωρήσεως οὐδεμιᾶς ἐκπλήξεως. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο εἶναι κατανοητὸ νὰ ἀσφυκτιᾷ ὁ ἄνθρωπος καὶ νὰ ἀναζητεῖ μία πιὸ σφαιρικὴ καὶ ὀλιστικὴ θεώρηση περὶ ἐλευθερίας, ἡ ὁποία θὰ ἔδινε λύσεις στὶς βασικώτερες δεσμεύσεις τοῦ ἀνθρώπου, οἱ ὁποῖες σχετίζονται μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἀποφασίζει ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος γιὰ νὰ γεννηθεῖ ἢ νὰ πεθάνει.

Ὁ χριστιανισμὸς μὲ τὴν ἐμφάνισή του δίνει ἀπὸ τὴ δική του πλευρὰ μία νέα διάσταση στὴν ἐλευθερία, πτυχὲς τῆς ὁποίας ἀποσαφηνίζονται μέσα ἀπὸ τὰ ἄρθρα τοῦ παρόντος ἀφιερώματος.

Ἡ περὶ ἐλευθερίας συζήτηση συνεχίσθηκε ἀδιάκοπα καὶ κατὰ τὸν Μεσαίωνα καὶ κατὰ τοὺς Νεωτέρους Χρόνους. Εὐελπιστοῦμε μέσα ἀπὸ τὰ ἄρθρα νὰ καταστεῖ ἐμφανὴς ἡ διαδρομὴ καὶ ἡ περιπέτειά της καὶ σὲ αὐτὲς τὶς χρονικὲς περιόδους.

Εἶναι φανερὸ ὅτι καὶ στὶς ἡμέρες μας, τὴν ἐποχὴ τῆς μετανεωτερικότητας, τὴν κατ' ἐξοχὴν ἐποχὴ τοῦ αὐτοκαθορισμοῦ, τὸ ζήτημα ὄχι ἀπλῶς παραμένει ἀνοικτό, ἀλλὰ συχνὰ τίθεται μὲ ἐπιτακτικότητα καὶ προκλητικότητα, ἀφοῦ γιὰ κάποιους ἐλευθερία εἶναι νὰ κάνουν «ὄ,τι τοὺς ἀρέσει» – ἐπιλογὴ ποῦ προσκρούει μὲ σφοδρότητα στὴν παρουσία τοῦ ἄλλου, ὁ ὁποῖος βιώνει τὸν περιορισμὸ τῆς δικῆς του ἐλευθερίας, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀναπαράγεται ἕνας φαῦλος κύκλος.

Βάσει τῶν παραπάνω προκύπτει ὅτι τὸ ζήτημα εἶναι τόσο σύνθετο καὶ πολύπλοκο, οὕτως ὥστε τὰ πλεῖστα ὅσα ἐρωτήματα περὶ ἐλευθερίας νὰ τίθενται καὶ νὰ ἐπανατίθενται πρὸς ἔρευνα καὶ προβληματισμὸ ἀδιάκοπα.

Τί εἶναι ἐν τέλει ἡ ἐλευθερία; Ποιὰ εἶναι ἡ θέση της στὸ σήμερον; Τί κατισχύει στὸν διαρκῶς καὶ ραγδαίως μεταβαλλόμενον κόσμον τῆς Μετανεωτερικότητας, ποῦ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν τεχνολογικὴ

10. Βλ. π.χ. Πινδάρου *Πυθιονίκαις*, 12, 30: «τὸ δὲ μόρσιμον οὐ παρφυκτόν» (μετάφρ.: οὐδεὶς μπορεῖ νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὴ μοῖρα του).

έκρηκτική εξέλιξη; Κατὰ πόσον ὁ ἄνθρωπος καὶ οἱ κοινωνίες ἔχουν ἐλευθερία καὶ τί εἶδους (ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου, τῶν κοινωνικῶν ομάδων, πολιτική, ἐθνική, ἠθική, πνευματική, ψυχολογική, ἐσωτερική ἐλευθερία κ.τ.τ.); Πόσο ἐλεύθεροι εἴμαστε μέσα σὲ ἕναν κόσμον ποὺ ὅλα καταγράφονται καὶ παρακολουθοῦνται ἀπὸ κάμερες καὶ ὑπολογιστές; Πῶς ὀρίζεται ἡ ἐλευθερία τῆς ἔκφρασης, τοῦ λόγου/τῶν ιδεῶν, τῆς σκέψης, τοῦ πνεύματος, τῆς συνείδησης; Ἔχει ὄρια ἡ ἐλευθερία; Πόσο ἐλεύθεροι εἴμαστε μέσα στὴ φύση; Σχετίζεται ἡ ἐλευθερία μὲ τὴ γνώση; Πόσο ἐλεύθερες εἶναι οἱ ἐπιλογές μας, ὅταν π.χ. ἡ ψυχολογία ἐπισημαίνει ὅτι πολλὲς ἀπὸ αὐτὲς ὑπαγορεύονται ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητο;

Ποιά εἶναι ἡ σχέση θρησκείας καὶ ἐλευθερίας; Κατὰ πόσον οἱ θρησκείες ἐπηρεάζουν ἐν γένει περιοριστικὰ ἢ καὶ ἀπελευθερωτικὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον;

Τὰ παραπάνω ἐρωτήματα καὶ ἄλλα σχετικὰ εἶναι μία πρόκληση πρόκληση γιὰ τὸ πῶς τοποθετεῖται καὶ ἡ ὀρθόδοξη θεολογία σὲ αὐτά. Ἡ ἀπάντησή της προϋποθέτει τὴν ἐπικαιροποίηση τῆς δικῆς της ἀντιλήψεως περὶ ἐλευθερίας, μία ἀντίληψη ἡ ὁποία φανερώνεται μέσα ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις στὰ παρακάτω ἐρωτήματα: Ποιά εἶναι γιὰ τὴν ὀρθόδοξη θεολογία ἡ ὄντως ἐλευθερία; Ποιά ἡ σχέση τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ μὲ τὴν ἐλευθερία; Ὑπάρχει ἐλευθερία στὸ κτιστό, στὴ Δημιουργία; Εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερος ἢ δεσμεύεται ἀπὸ τὴν κτιστότητά του; Κατὰ πόσον ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐλεύθερος, ἀφοῦ ἡ ὑπαρξή του δὲν ἐξαρτήθηκε ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἴδιο ἀλλὰ ἀπὸ τὸν Θεό, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Θεό, ποὺ θέλει καὶ ὑπάρχει; Πῶς κατανοεῖται ἡ πτώση καὶ ἡ ἀπολύτρωση χωρὶς τὴν ἐλευθερία; Τὸ αὐτεξούσιον ταυτίζεται μὲ τὴν ἐλευθερία; Ἔχει ἡ ἐλευθερία σωτηριολογικὲς διαστάσεις; Σχετίζεται ἡ ἐλευθερία μὲ τὰ γεγονότα τῆς θείας Οἰκονομίας, μὲ τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, τοῦ Θεανθρώπου; Ὑφίσταται σήμερον ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου; Ποιά ἡ σχέση ἐλευθερίας καὶ ἀγάπης; Πῶς σχετίζεται ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν ἀλήθεια, τὴ λογική, τὴ γνώση, τὴν ἠθική, τὴν πολιτική, τὴν καθημερινότητα τοῦ βίου;

Θὰ πρέπει νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψιν μας ὅτι οἱ ἀπαντήσεις στὰ παραπάνω ἐρωτήματα ἔχουν τὴ σημασία τῶν ὀδοδεικτῶν, καθ' ὅτι βασικὴ ὀρθόδοξη θέση εἶναι ὅτι ὁ κόσμος βρίσκεται μετὰ ἀπὸ τὸ προπατορικὸ ἁμάρτημα σὲ μία διαρκῆ ἔνταση καὶ πάλη, καθὼς πορεύεται πρὸς τὴ Βασιλεία τοῦ

Τριαδικού Θεοῦ. Ἡ εἴσοδος τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ στὴν ἱστορία σαφῶς καὶ ἔχει μετατοπίσει τὸ κέντρο βάρους στὸ πρόσωπό Του. Ἀλλὰ αὐτὸ ἐπ' οὐδενὶ σημαίνει τὴν κατάργηση, τὴν παράκαμψη ἢ τὸν περιορισμὸ τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας, ὑπ' ὅψιν τῆς ὁποίας τίθενται καὶ θὰ τίθενται ὅλα. Ἐξ αἰτίας τῆς ἰδίας τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας, ποὺ ἀποτελεῖ ἴσως ἓνα μυστήριον, τὰ ἐρωτήματα αὐτά, ἀκόμη κι ἂν ἔχουν ἀπαντηθεῖ, δύνανται νὰ προσβάλλονται, νὰ προσλαμβάνονται ὡς ἀναπάντητα, νὰ ἐπανέρχονται καὶ νὰ ἐπαναλαμβάνονται.